

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

16
1
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

~~~~~  
DEEL LXI  
~~~~~

BATAVIA
ALBRECHT & Co.

1922

'S HAGE
M. NIJHOFF.

Een en ander over de
To Laki van Mekongga
(Zuidoost-Selebes*)

door

Dr. Alb. C. Kruyt.

In de maand Juli 1920 maakte ik met den Heer J. Kruyt een tocht in het binnenland van de onderafdeeling Kolaka op Zuidoost-Selebes. Wij hadden slechts over weinig tijd te beschikken, en daarom konden wij ons onderzoek slechts over een klein gedeelte van deze streek uitstrekken. Daarom ook zijn de gegevens die ik bijeengebracht heb niet vele. Den weg, welken wij genomen hebben, hebben wij beschreven in ons reisverslag, dat opgenomen is in het Tijdschrift van het Aardr. Gen. 2e Serie, deel 38, bl. 689—704. Uit dat verslag kan men zien hoeveel ik bij mijn onderzoek te danken heb aan den Heer H. van der Klift, zendelingleeraar van Mowewe, die ons overal waar wij gingen, heeft vergezeld, en ons goede diensten als tolk heeft bewezen.

Over de door ons bezochte streek is nog niet veel in druk verschenen. De Doctoren Sarasin waren de eerste Europeanen, die dit land bezochten op een van hunne tochten die zij op Selebes gemaakt hebben (Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari, Südost Celebes, bl. 334 e. v. van het eerste deel van „Reisen in Celebes“). Op de door deze Heeren gepubliceerde gegevens heeft de toenmalige gezaghebber van Kandari, de Heer F. Treffers, eenige aantekeningen geschreven (Enkele kantteekeningen op „Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari“ hoofdst. VI van „Reisen in Celebes“, door Dr. P. en F.

*) De cijfers in dit opstel verwijzen naar de aantekeningen van den Heer H. van der Klift, die achter mededeelingen zijn geplaatst.

Sarasin, deel I, Tijdschrift Bat. Gen. deel 55, 1913, bl. 223). Voor de ethnologie heeft dit alles echter weinig te beteekenen. Dit geldt ook van het weinige, dat Dr. J. Elbert in zijn boek „Die Sunda-Expedition” van Mekongga geeft.

In de laatste jaren zijn hier en daar in zendingsbladen eenige opstellen verschenen van den Zendeling H. van der Klift, die hoop geven, dat het volk der To Laki, dat dit gedeelte van Selebes bewoont, nader bestudeerd zal worden. In ons reisverslag deelden wij reeds mede, dat de To Laki over een veel grooter uitgestrektheid land wonen, dan vroeger werd aangenomen, daar ook de To Mowewe, onder wie wij voornamelijk ons onderzoek hebben ingesteld, reeds tot dezen grooten stam behooren. De Heer Van der Klift deelde ons ook mede, dat de taal en de adat van de menschen in de kleine landstreek Mekongga zoo weinig verschillen van die der To Laki, dat ook zij ongetwijfeld tot de laatstgenoemden moeten worden gerekend. De To Laki zijn weer nauw verwant aan de stammen die bij de Meren van Malili en in Mori wonen, en op grond van de onderzoekingen, die later door den Heer J. Kruyt zijn ingesteld, kunnen wij als vrij zeker aannemen, dat de To Laki behooren tot den Morischen moederstam, en dat zij van het Noorden naar het Zuiden trekkende hun tegenwoordig woongebied hebben bezet. De verhuizing zal eerst wel hebben plaats gehad langs de Laa Solo-rivier, die hare bronnen dicht bij het Towoeti-meer heeft. Uit het stroomgebied van deze rivier moet men in dat van de Konawe zijn gekomen, langs welke rivier men hoe langer hoe verder naar het Zuiden is afgezakt. ¹⁾

Gaan wij thans eerst na in welke graden van bloedverwantschap het huwelijk bij de To Laki verboden is. Bij dit deel van mijne aantekeningen moet ik al dadelijk de opmerking maken, dat zij zeer onvolledig zijn. Nu en dan spreken de ontvangen antwoorden elkaar tegen. Dit is waarschijnlijk een gevolg geweest van de omstandig-

heid dat men niet altijd begreep wat wij bedoelden, en de tijd was te kort om het onderzoek tot meer personen uit te strekken. Ik deel de resultaten van dit deel van mijn onderzoek dus onder voorbehoud mede.

Zooveel is zeker, dat er onder de To Laki, evenals in de Toradja-landen en in Mori geen uitgesproken vader-nog moederrecht heerscht. De broeders, zoowel van vader als van moeder zijn mijn *ma'ama*, en de zusters van beiden zijn mijn *naina*. *) Algemeen bij de To Mowewe, te Sanggona en te Walatoma is huwelijksgemeenschap met zijn eigen kind, met broers- of zusterskind, en vermenging van broers en zusters streng verboden. Had zoo iets plaats gehad, dan werd het schuldige paar voor het hoofd gebracht, die het ter dood veroordeelde. Gewoonlijk werden de schuldigen naar een der eilanden gebracht, die in de baai van Kolaka liggen; daar werden ze tusschen bamboelatten vastgebonden, en in zee verdronken. Maar het kwam ook voor, dat ze met het zwaard gedood werden. Welke regel in de toepassing van deze verschillende straffen gevolgd werd, ben ik niet te weten gekomen. Het hoofd van Pehanggo vertelde, dat de vorst besliste of zij zouden worden verdronken of met het zwaard gedood. Te Walatoma en Singgere deelde men ons mede, dat wanneer vader en kind, of broer en zuster het met elkaar hadden gehouden, ze verdronken moesten worden. Had een man zich met zijns broers of zusters kind afgegeven, dan werden ze met het zwaard terechtgesteld. Het laatste geval werd dus blijkbaar als minder schuldig en gevaarlijk beschouwd.

Het zich verbinden van twee bloedverwanten die elkaar in den bloede te na bestaan, heeft ten gevolge, dat er groote droogte of zware regens zullen komen, die al het geplante vernietigen; of eene besmettelijke ziekte, die velen ten grave sleept. Daarom is ook een huwelijk tusschen volle neef en nicht, *potehe monggoaso* zooals

*) Afgekort uit *ama-ama* en *ina-ina*, „zooveel als vader, moeder”. Adriani.

deze verwantschapsverhouding heet, ongeoorloofd; die twee zijn „als twee beenen van een lichaam”. Hierbij wordt geen rekening gehouden met de vraag of ze broers of zusters kinderen zijn, dan wel kinderen van broer en zuster. Op een paar plaatsen verklaarde men (nam. te Watoe-mendonga en te Singgere) dat een verbintenis van volle neef en nicht niet wordt toegestaan; maar in de overige dorpen waar wij navraag hebben gedaan, bleek, dat zulk een huwelijk wel wordt toegestaan, als het wordt „verkoeld”. De plechtigheid waarbij dit plaats heeft, draagt den naam *mosehe*.

Het verkoelingsoffer bestaat uit een witten buffel en een hond. De hond mag alleen gedood worden door iemand van La'iwoei, eene landstreek ten Noorden van het To Laki-gebied, dus dicht bij het stamland gelegen. Voor zulk eene gelegenheid wordt iemand uit genoemd land gehaald, of men noodigt daartoe een To La'iwoei uit, die zich juist op de doorreis in de nabijheid bevindt van het dorp, waar het *mosehe* moet plaats hebben. Voor de bewoners van het Mekongga-gebied, dus van den vorst, is het dooden van een hond verboden. Wanneer iemand van La'iwoei ontboden wordt om een hond te komen offeren, zendt men hem een ring van rotan; dit heet *mekalo*. De gewone man mag zulk een „brief” alleen aan zijns gelijken zenden; stuurde men zulk een oproep aan een lid van den adel, *anakia*, dan was dit *maboesoë*, wat zeggen wil, dat men zich daardoor een ziekte op den hals zou halen, waaraan men zou sterven; gewoonlijk wordt hierbij gedacht aan het opzwellen van den buik. Alleen de *Bokeo*, de vorst des lands was gerechtigd om ieder, dien hij wilde, met zulk een ring tot zich te roepen. 2) De To Laki buiten het eigenlijke Mekongga-gebied dooden zelven honden, en ze doen dit bij verschillende gelegenheden, waarover beneden meer.

Wanneer nu de To La'iwoei den hond voor het verkoelings- of reinigingsoffer zal dooden, wordt hij uitgedost met een hoofddoek van witte foeja (geklopte boom-

schors), een baadje van dezelfde stof, en een koperen ring wordt hem om de pols gedaan. De priester (*boeakoi*) trekt een kring in de aarde om de beiden, die met elkaar willen trouwen, maar daartoe eigenlijk te nauw verwant zijn, en in dien cirkel legt hij twee eieren, die blijkbaar de twee menschen moeten voorstellen, voor wie het offer wordt gebracht. Wanneer nu de priester zijne aanroepingen heeft volbracht, wordt de witte buffel geslacht. Hierbij komt echter nog een ander persoon te pas, de *tolea*, die zoowel een man als eene vrouw kan zijn. Over dezen persoon zal ik beneden meer zeggen. De *tolea* dan gaat voor den buffel staan, die stevig gebonden op den grond ligt. De beide lieden die willen trouwen en hunne ouders houden het touw vast waaraan het dier te voren werd rondgeleid. Dan spreekt de *tolea* ongeveer het volgende: „Deze twee menschen willen met elkaar trouwen; dit mag niet omdat ze elkaar te na bestaan; maar ze brengen dit offer; dat alles wit (= goed, in orde) zij als deze witte buffel”. Dan snijdt de *tolea* het dier de keel af, zoodat het bloed in een rond gat stroomt, dat onder den kop in den grond is gemaakt. Van het vleesch eten allen, die aan deze plechtigheid deelnamen. De eieren worden samen met wat buffelvleesch en een lapje van de kleeren van het getrouwde paar in een miniatuur vaarttuig gelegd, waarna men een en ander de rivier laat afdrijven.

Achterneef en achternicht mogen in de meeste dorpen zonder meer met elkaar huwen; alleen in een paar plaatsen (Watoe-mendonga en Singgere) achtte men voor zulk een huwelijk nog eene *mosche*-plechtigheid noodig. Vooral wanneer ik vroeg hoe het stond met huwelijken van lieden die elkaar verder bestaan, scheen men de zaak niet altijd te begrijpen, en de antwoorden die ik op die vragen ontving, loopten zoo uiteen, dat het geen nut heeft ze hier te vermelden. Alleen meen ik wel te kunnen zeggen, dat wanneer beide partijen tot verschillende generaties behooren over het geheel een verkoe-

lingsoffer noodig wordt geacht. Dit zou dan geheel overeenkomen met de gevoelens der Toradja's in Posso.

Vrijer staat de To Laki tegenover zijne aangetrouwde familie. Alle aangetrouwde ooms en tantes heeten *awo*, en zoo ook noemen dezen de kinderen van hun mans of vrouws broer en zuster. Ook een stiefvader en -moeder, en een stiefkind worden met denzelfden naam aangeduid. Een huwelijk met eene aangetrouwde tante, wanneer zij weduwe geworden of van haar man gescheiden is, is geoorloofd. Alleen in Sanggona verklaarde men zoo iets voor ongeoorloofd, maar waarschijnlijk heeft men hier mijne vraag aangaande dit punt niet goed begrepen. Een huwelijk met de weduwe of de gescheiden vrouw zijns vaders, die niet de eigen moeder is, werd voor ongeoorloofd verklaard. Alleen in Walatoma zei men, dat zulk eene verbintenis mocht worden aangegaan. Een huwelijk met de weduwe van zijn broeder is iederen man toegestaan.

Men noemt zijn schoonzoon en schoondochter *baisa*, en met denzelfden naam betitelt iemand ook zijne schoonouders. De broers mijner vrouw zijn mijn *ela*, en de man van mijn vrouws zuster is mijn *hine*. De vrouw noemt de zusters van haar man *bea*. Van een bijzondere eerbied, dien men zijnen schoonouders zou moeten bewijzen, heb ik bij de To Laki niets gemerkt. Het is bijvoorbeeld voor den man niet verboden om kledingstukken of eetgerei van zijn schoonouders te gebruiken. Ook de slaapplaats zijner schoonouders is voor hem niet zoo heilig als dit o.m. bij de Possoërs het geval is. Laat iemand een deel van zijn eten staan, dan is het den schoonzoon geoorloofd dit op te maken. Andersom schijnt niet te mogen: dat iemand de overgelaten spijs van zijn schoonzoon opeet. Ook spreekt men de broers en zusters van zijne vrouw met „jij” aan. Terwijl het niet geoorloofd is de namen van zijn ouders of van hunne broers en zusters te noemen, mag men die van zijn schoonouders vrijuit zeggen. Huwelijksgemeenschap met zijne schoon-

moeder, ook wanneer zij weduwe is, is niet toegestaan, maar de schoonzoon wordt er niet om gedood. Wanneer iemand met zijne schoonmoeder gaat leven, verwijdert men man en vrouw van elkaar door een van hen naar eene andere plaats te brengen.

Een huwelijk met eene zuster van zijn schoonvader of schoonmoeder is geoorloofd, zelfs al leeft de vrouw nog. Maar deze staat zulk een dubbel huwelijk gewoonlijk niet toe. Ditzelfde is het geval als de man de zuster zijner echtgenootte als tweede vrouw wil nemen. Maar hierin ziet men toch meer kwaad, want een huwelijk met twee zusters tegelijk wordt „warm” genoemd, en ook als de echtgenootte er in toestemt, dat de man hare zuster als tweede vrouw er bij neemt, moet een zwaar verkoelings-offer worden gebracht om de schadelijke gevolgen er van weg te nemen; in Sanggona vertelde men zelfs, dat voor zoo'n geval vier buffels moeten worden geslacht. In Lalo eha moet het zijn voorgekomen, dat de vrouw van het dorpshoofd hare zuster doodde, omdat haar man het met haar hield, en men zei van hare daad, dat zij in haar recht was.

Een huwelijk met de zuster van mijn zusters man wordt evenzeer voor „warm” gehouden. Mijne zuster of haar man zou ten gevolge van mijn huwelijk spoedig sterven. Men zegt van zulk een huwelijk *mesila woea* (Singgere) of *mesoela woea* (Sanggona, Walatoma), dit is: de pinangnoten verwisselen, omdat meisjes wel eens met deze vruchten aangeduid worden. Wordt zulk een huwelijk doorgezet, dan zal men de funeste gevolgen er van trachten te voorkomen door eene verkoelingsplechtigheid (*mosehe*). De daarvoor benoodigde buffel wordt dan door beide partijen verschaft.

Een huwelijk van twee broers met twee zusters wordt eveneens „warm” geacht. Men noemt zoo iets *toemoetoeda*.³⁾ Wil men daaruit geen slechte gevolgen geboren zien worden, dan moet men weer een verkoelingsoffer

brengen. Volgens de lieden van Songgere zouden hiervoor in dit geval zelfs twee buffels noodig zijn.

Zooals boven reeds is gezegd, verwacht men als gevolgen van eene ongeoorloofde huwelijks-gemeenschap eene besmettelijke ziekte, droogte of zware regens, die misgewas doen ontstaan. Nu kan het gebeuren, dat zulk eene ongeoorloofde gemeenschap heeft plaats gehad, zonder dat het naar buiten bekend wordt, zoodat niet de noodige maatregelen zijn genomen om de kwade gevolgen er van door een offer weg te nemen. Om al het kwaad dat niet aan het licht is gekomen te niet te doen, opdat het gewas ongestoord zal kunnen groeien, viert men ieder jaar na afloop van den rijstoogst eene plechtigheid, die herinnert aan dergelijke offers bij andere volken op Selebes. Deze plechtigheid heeft plaats bij een plas. De To Laki in het gebied van Kandari, evenals het hoofd van Tinondo, een deel van de inwoners van Rate-rate, en de menschen van Andolo, verzamelen zich daartoe bij het Opa-meer, een grooten plas, die in den drogen tijd in een moeras herschepen wordt. De overige To Laki, hoofdzakelijk dus zij, die aan den rechteroever van de Konawe wonen, het volk van Tinondo en een deel van Rate-rate gaan voor deze reinigingsplechtigheid naar eene plaats die Kolo'imba heet, bij Lalo lai, niet ver van Mowewe. Meer naar het Westen moet nog een klein meertje zijn, O Beka genaamd, bij Laikadanda, waar de inwoners van enkele dorpen zich met hetzelfde doel verzamelen; maar volgens onze zegslieden moet dit eene gewoonte van de laatste twintig jaar zijn. Tijdens ons verblijf in het Kolaka-sche, in de maand Juli, waren juist groepjes menschen naar Kolo'imba gegaan om te offeren.

Kotoeano, de *boeakoi* (priester) van Mowewe vertelde van de geschiedenis en het verloop van de plechtigheid het volgende: Wie den menschen geleerd heeft zoo te doen, wist hij niet te zeggen: Pasa'eno, de heilige van Mowewe, van wien een en ander in het reisverslag vermeld staat, zou het niet hebben gedaan. Vroeger zou

het Opa-meer er niet zijn geweest. Op die plek woonden toen een broer en zuster, die het met elkaar hielden. Tot straf voor deze bloedschande verzonk de grond, en verslond de daarop wonende menschen, waarna de plaats met water werd gevuld. Het schuldige paar wist echter aan de ramp te ontkomen, en begaf zich naar Kolo'imba, waar zij door de daar wonende menschen, die niets van hunne onderlinge verwantschap wisten, gastvrij werden opgenomen.

Toen gebeurde het eens, dat men een feest vierde, waarbij den geheelen nacht gedanst werd (*moloelo*). Toen de hanen begonnen te kraaien, bij het aanbreken van den dag, gaven alle mannen en vrouwen zich aan elkaar over zonder er op te letten met wie zij gemeenschap hielden. Toen zong de man die met zijne zuster was getrouwd: *Toreano molowoe, toendjoemo opoe piha*, „het overschot (worde) moeras, het overblijfsel (is er) absoluut niet meer”. Toen hij deze woorden geuit had, kwam het water opzetten. De feestvierenden verschrikten hier zeer van, en in hun doodsangst hakten ze op elkaar in, zoodat het stijgende water rood gekleurd werd door hun bloed: vandaar dat de rivier die daar stroomt ook wel „roode rivier” wordt genoemd. Dat land verzonk te zamen met zijne bewoners. Daarom gaan de nakomelingen van de daar verongelukten ieder jaar naar die plaats om te offeren en te vragen, „dat geen moeras moge ontstaan” (te veel regens' zullen vallen), of eene langdurige droogte het land moge teisteren, waardoor het gewas zou worden vernietigd.

De menschen die daarheen gaan om te offeren, slapen eerst een nacht in het naburige dorp Lalo lai. Den volgenden morgen bij het aanbreken van den dag worden de benoodigde kippen geslacht en de rijst gekookt. Aan de plechtigheid nemen vooral jonge mannen en meisjes deel. Is het eten gereed, dan neemt men dit mede naar de offerplaats, waarheen ook de noodige sirih-pinang, kalk en tabak worden gebracht. Alles wordt daar voor-

loopig neergelegd, en men schaart zich tot den reizang (*moloelo*). Waar deze dans als regel alleen in huis mag worden uitgevoerd, doet men het bij deze gelegenheid op den grond; er wordt bij gezongen, maar niet op de trom geslagen. Terwijl men aan het dansen en zingen is, richt de priester een offerstelling, *o tombi*, op. Deze bestaat uit vier paaltjes van pisangstam, die onderling met dwarslatten verbonden zijn; daarop is een vloertje aangebracht. In het midden aan de Oostzijde van dit offertafeltje is een lange bamboestaak geplant, in welks bovineinde twee stukken hout door daarin aangebrachte gaten zijn gestoken, zoodanig dat ze elkaar kruisen; aan de einden van deze stokken zijn lapjes geklopte boomschors als vaantjes gebonden. Ook aan de twee hoeken van het offertafeltje, die naar het Oosten staan, zijn bamboestaken opgericht, waarin voor elk gezin, dat aan de plechtigheid deelneemt, een stokje, waaraan een lapje katoen, is gestoken (zulk een stokje met vlaggetje heet *soesoe'oereoe*). ⁴⁾ Op het vloertje liggen eene menigte pinangnoten en sirihbladeren, want elk gezin legt daar twee stuks van iedere soort neer. De toppen van de bamboestaken zijn versierd met bladeren van de *towo'a* (*Dracaena*) en *doelé*, eene plant die in het Posso-sche den naam draagt van *kadomboekoe*. Ook *lano meeto* en *lano motaha* vindt men daar. Deze bladeren zijn ook aan den voet der staken en bij de pooten van de offertafel in den grond gestoken. Van de *Dracaena* moeten zoowel de roode als de groene soort voorkomen, maar ik zag alleen de laatste; beide mogen voor godsdienstige doeleinden worden aangewend. Deze bladeren worden vaak als kwast gebruikt om de zieken met geneeskrachtig (belezen) water te besprenkelen. Volgens het dorpshoofd van Pehanggo zou de voorvader Pasa'eno de *Dracaena* uit den hemel hebben meegebracht. Naast de *o tombi* is nog eene kleine stelling, *petande* genaamd, opgericht, waarop een deel van de spijzen voor de geesten wordt neergelegd.

Bij het houden van verschillende plechtigheden wordt zulk een offerstellage opgericht. Geschiedt dit tot genezing van zieken, dan legt men er ook half-afgebrande sigaretten als offer op. De To Laki rooken echter de tabak niet en zij die het tegenwoordig doen, hebben het van vreemdelingen geleerd. ⁵⁾

Wanneer de priester, *boe'akoi* zijne aanroeping doet, staat hij voor de offerstelling met het aangezicht naar het Oosten gewend. Als dit geschied en de *Loelo*-zang geëindigd is, springen de deelnemers aan de plechtigheid in de rivier, en worden daar door den priester met water besprenkeld. Na afloop van het bad wordt de groote maaltijd gehouden, en als men naar huis terugkeert, neemt ieder eene bamboe geleding met water van die plek mede om de in het dorp achtergebleven bloedverwanten daarmee te besprenkelen.

Deze plechtigheid dient niet alleen om de schadelijke werking van verboden omgang tusschen mannen en vrouwen te neutraliseeren en daardoor het welslagen van den oogst te verzekeren, maar hier wordt ook om kinderzegen gevraagd. Men geeft daartoe zijn wensch aan den priester te kennen. Wie alleen dochters heeft laat vragen om een zoon, wie alleen zoons heeft laat vragen om eene dochter. De priester legt daartoe wat *sirih-pinang* aan den kant van het water, en roept dan de geesten aan. Nadat hij het verzoek heeft overgebracht, werpt hij de pruimingrediënten in het water. De persoon, die het verzoek aan de geesten heeft laten doen, belooft een offer van een of meer hoenders te zullen brengen, wanneer zijn wensch vervuld wordt. Is een hoen beloofd, dan behooren daarbij vier *siwole* (offerbakje met rijst) te worden gekookt; zijn er twee hoenders toegezegd, dan worden acht *siwole* rijst gekookt, enz. Dit maal wordt genuttigd door het gezin van dengene, die de belofte heeft gedaan, samen met den priester.

De pas beschreven plechtigheid heet *me'akoi*. ⁶⁾ Is men vandaar weer in zijn dorp teruggekeerd, dan verricht

men voor de woning van den priester (*boeakoi*) het *moboka*. Daarbij worden twee sarongs op elkaar gelegd, en op dit katoen worden gezet: een kom met water, twee kommen met eieren en een koperen ring. Ieder der gezins-hoofden, mannen en vrouwen, houdt dan de hand over de kom met water uitgestrekt, waarna de priester hen wat van het vocht op buik, keel en voorhoofd sprenkelt. Na afloop van deze plechtigheid, die natuurlijk met een maaltijd gepaard gaat, kan met het gereedmaken van de nieuwe akkers begonnen worden. Daartoe worden ook offers gebracht aan de geesten die men aanduidt met den naam *sangia*, *) en die men zich voor een deel voorstelt in boomen te wonen. Te Mowewe zegt men alle gebruiken bij den rijstbouw van den meer genoemden Pasa'eno te hebben geleerd.

Natte rijstvelden hebben de To Laki vroeger niet gekend. Eerst op last van het Gouvernement heeft men hiermede een aanvang gemaakt. Volgens den Heer Van der Klift mogen de eigenlijke To Mekongga geen akkers aanleggen op gronden die met alang-alang-gras of struiken zijn begroeid. Dit zou de zielen der voorouders vertoornen, die de levenden daarvoor zouden straffen. Men mag zijn rijst alleen verbouwen op gronden, die met hout, zij het dan kreupelhout, begroeid zijn (in de Posso-streek heeft men een vooroordeel tegen met alang-alang begroeiden grond; men zegt dat de rijst daar niet zal gelukken, en men is hoogst verbaasd, als men ziet, dat Minahassers en andere vreemdelingen goede oogsten van zulken grond krijgen). 7)

De bewerking van een stuk grond heeft op dezelfde wijze plaats als in het Posso-sche.

De To Laki van Walatoma en verder het Kandari-sche in dooden, wanneer zij de rijst planten een hond. In de boven reeds aangehaalde „Kantteekeningen” van Treffers

*) Waarschijnlijk het Boegineesche *sangiang*, en dan een overgenomen woord.

wordt gezegd: „Het offeren voor en na den oogst bestaat in het slachten van een kip (ongeveer 80 jaar geleden slachtte men een hond" (bl. 227). Op vele plaatsen zal onder invloed van het Mohammedanisme het hondenoffer wel zijn afgeschaft, maar naar hetgeen men ons mededeelde, komt het in het Noorden van Kolaka en Kandari nog veel voor. Als een hond op den rijstakker gedood is, begraaft men hem in een vooraf gereed gemaakt rond gat. (Vroeger heeft men daarin waarschijnlijk alleen zijn bloed laten vloeien, en werd het vleesch van het gedooide dier gegeten; tegenwoordig schijnt het eten van hondevleesch niet meer voor te komen; mijne zegslieden hadden nooit daarvan gehoord naar ze mij zeiden). Op de plek waar de hond begraven is, worden vier of vijf plantgaten gemaakt, waarin enkele rijstkorrels worden gestort. De planten die hieruit opschieten, dragen den naam van *sanggoleo mbae*, „rijstziel". Later als de oogst wordt binnengehaald, worden de aren op deze plek het laatst van alles gesneden.

Gedurende het groeien van het gewas moet alle onnodige drukte vermeden worden, omdat dit de rijst in haren groei belemmeren zou. Wanneer de rijst gesneden kan worden, wordt er bij den akker geofferd; dit heet *momberepeako*; het offer bestaat uit pinangnoten en sirihbladeren. „Den daarop volgenden dag", vertelt Van der Klift, „mag niemand den tuin naderen of er in komen. Dit is het z.g. *mombado*. Op den derden dag wordt weer geofferd (*nidoedochi*) en den vierden dag is het weder een dag van *mombado*. Nu volgt op den vijfden dag het z.g. *mombesowi-sowi*. Twee of vier menschen (mannen en vrouwen), meestal van slavenstand, gaan naar den tuin en snijden 4 bossen *hai*, rijst, 2 groote en 2 kleine bossen. Deze bossen rijst (*pine-sowi-sowi*) worden op het veld gezet en de menschen keeren terug. Weder is het een dag *mombado*. Den 6en dag is de dag van het *menggokore* (opstaan) en gaan allen oogsten. Allen die er aan deelnemen, moeten des

morgens, wanneer het nog schemerig is, hun huis verlaten en mogen op dien dag niet terugkeeren. Wie eenmaal binnen de omheining is en mee oogst, mag niet weder terugkeeren. Een bezoeker die niet deelneemt aan het oogsten (*mesowi*) mag den akker verlaten als hem dit goeddunkt. Maar is eenmaal het rijstsnijden begonnen, dan mag niemand het veld binnenkomen. Alle buitengewone drukte wordt vermeden; geruischloos en zwijgend wordt aangevangen; doch zijn enkele bossen gesneden, dan begint het vroolijk gekout en heerscht er een opgewekte stemming. Men schertst en lacht en doet nu wat men anders niet mag doen: men geeft elkander raadsels op (*mesinggoeroe koekoe mekoekoe*).

Met de vallende schemering keeren de oogsters naar het dorp terug (eerder mag niet), doch niet voordat ieder twee halmen met een knoop aan elkaar verbonden heeft. Is de oogst afgelopen en zijn alle rijstbossen (*o hai*) gebracht in de rijsthut (*laika-landa*) te midden van den tuin, dan houden de verbodsbepalingen op van kracht te zijn. Nu heeft het oogst- en offerfeest, het *moloelo* plaats en daarmee is alles, wat met den rijstbouw samenhangt, afgelopen voor dit jaar". (Orgaan van de Ned. Zendingvereeniging, 1919, bl. 28).

In de omgeving van Mekongga en Mowewe kent men niet de gewoonte, dat de weduwe of de weduwnaar zich gedurende eenigen tijd te onthouden heeft van het eten van rijst. Dit gebruik vindt men alleen in het Noorden in Lapai, Watoe-mendonga, La'iwoei. Daar mag de weduwe gedurende 20 à 30 dagen geen rijst eten. Na afloop van dien tijd stoppen de familieleden haar dit voedsel in den mond, alsof zij gedwongen moet worden het weer te eten; de weduwe verzet zich voor den schijn daartegen.

In het reisverslag heb ik reeds opgemerkt, dat wij nergens in het gedeelte van het land, dat wij hebben bereisd, Colocasia hebben gezien. Men kende dit gewas hier blijkbaar niet. De Metroxylon groeit op vele plaatsen,

en sagoe vormt in dit land nog steeds een voornaam voedingsmiddel. Eenig verhaal omtrent de herkomst van dezen boom wist men ons niet te vertellen.

Wanneer het sluiten van een huwelijk besproken wordt, moet men daarbij ook te rade gaan met een persoon, dien ik boven reeds genoemd heb in verband met het verkoelings- of reinigingsoffer (*mosehe*), namelijk den *tolea*. Elk dorp heeft zijn *tolea*, die steeds gekozen wordt uit eene bepaalde familie. De *tolea* kan zoowel een man als eene vrouw zijn. Zoo is de tegenwoordige functionaris te Mowewe eene vrouw. Alle *tolea* uit de dorpen in de omgeving van Mowewe zijn uit hetzelfde geslacht afkomstig als zij. Soms zijn het lieden uit het volk, *ata*, soms uit den adel, *anakia*. Maar ook de eersten worden door lieden uit den adel geëerbiedigd en gehoorzaamd. De *tolea* werken ook veel met talismans, die uitkomst heeten te geven bij ziekte en ongeval. Zoo bezit de *tolea* van Mowewe een witten steen, die in water wordt gelegd; dit wordt dan belezen, en daarna laat men den patiënt er van drinken. Wij konden den steen niet te zien krijgen, daar hij, volgens het beweren, naar eene andere plaats was gebracht.

Er kan in een dorp wel meer dan een *tolea* zijn, maar een hunner is het hoofd, en de anderen noemt men *ana ndolea*, de mindere *tolea*. Deze worden door den hoofdman naar deze en gene gezonden met eene opdracht, en wanneer de leider ziek is, treedt een hunner in zijne plaats. De *tolea* wordt geacht op de hoogte te zijn van alle mogelijke familiebetrekkingen in het dorp en de omgeving, en wanneer men twee menschen met elkaar wil laten trouwen, moet men eerst de *tolea* raadplegen om zeker te zijn, dat die twee niet op zulk eene wijze aan elkaar verwant zijn, dat eene verbintenis tusschen hen slechte gevolgen zou kunnen hebben. Zijn de familieleden onderling het hierover niet eens, dan beslist de *tolea* of het huwelijk kan doorgaan of niet.

Iemand kan nooit priester, *boeakoi*, en *tolea* tegelijk zijn. Terwijl de laatste betrekking erfelijk is in de familie, kan ieder priester, *boeakoi*, worden. Als iemand een droom krijgt, die hem zegt, dat hij priester zal worden, dan gaat hij bij een *boeakoi* in de leer om al praktizeerende de kunst machtig te worden. Men stelt de betrekking van priester hooger dan die van *tolea*, „want” zei mij ’t hoofd van Mowewe, „de *boeakoi* spreekt met de geesten, *sangia*, en de *tolea* spreekt alleen maar met de vrouwen”. De vrouwen worden hier speciaal genoemd, omdat zij in huwelijkszaken het hoogste woord hebben.

Wanneer een huwelijksaanzoek moet worden overgebracht, wordt daarmee de *tolea* belast. Zijne macht kwam eertijds ook uit bij gevallen van overspel, want dan kon hij verhinderen, dat de overspeler gedood werd. Hij nam dan een ei in de hand, en trad dengenen, die den schuldige wilden gaan dooden, in den weg met de woorden: „Als gij gaat zal ik dit ei stuk gooien”. Men geloofde, dat als de *tolea* dit deed, dien personen eenig ongeluk zou overkomen.

Een overspeler wordt zoowel als de overspelige *oemoapi*, „die om vuur roept”, genoemd. Gewoonlijk werd eertijds aan het hoofd de beslissing overgelaten of de schuldigen zouden worden gedood, dan wel of de zaak met eene boete in orde zou worden gebracht. In het eerste geval moesten zoowel de overspeler als de overspelige worden gedood. Was alleen de vrouw gedood, maar ontsnapte de overspeler, dan moest men zoo lang zoeken tot men hem vond, waarop hij werd verslagen. Werd de overspeler tot eene boete veroordeeld (die in den ouden tijd zeer hoog moet zijn geweest; de *toano motoeo* van Mowewe sprak van acht buffels en vier slaven, waaruit de gevolgtrekking kan worden gemaakt, dat alleen lieden uit den adelstand, *anakia*, bij overspel tot een boete werden veroordeeld), dan verrichtte de *tolea* weer het noodige om de kwade gevolgen van deze daad

weg te doen. Hij legde een ei aan den kant van het water en daalde in de rivier af. In het water staande nam hij het ei in de hand, waarna de beide schuldigen er hunne hand op legden. Dan sprak de *tolea*:

Koela soemehe iro (ik reinig of verkoel hen), *ari oemaleke sangginano* (nadat het nemen van zijne vrouw) *tewotoe tioloe* (het ei komt te breken), *tanio hapo-hapo* (alles is voorbij).

Dan sloeg hij het ei stuk met een mes of een steen, en liet het in het water vallen.

Evenals bij nagenoeg alle volken in Indonesië brengt de *tolea* met het huwelijksaanzoek een pakje pruim ingrediënten aan de ouders van het meisje, en laat dit daar achter: Na enkele dagen gaat hij er weer heen om te vernemen of het gebrachte gepruimd is, wat tevens het teeken is, dat het aanzoek is aangenomen. Is dit het geval, dan wordt een dag bepaald, waarop men te zamen zal komen om over den bruidschat te onderhandelen (*mewindehako*). Bij den bruidschat, *somba*, spreekt men van een aantal „stuks”, *kasoeno*. Dit is even als bij de Posso-toradja's steeds een tiental. Naar mijne onderzoekingen in verschillende plaatsen zijn er voor den gewonen man 20 tot 40 „stuks” (*kasoeno*) noodig; soms nog met een buffel er bij. Voor iemand uit den adelstand, *anakia*, is tweemaal zooveel noodig. In Sanggona sprak men zelfs van 140 „stuks” voor een *anakia*. Die „stuks” bestaan uit allerlei voorwerpen — een baadje is een stuk, koperen borden en ketels, potten, sarongs, van alles brengt men bijeen om het vereischte aantal te krijgen. Dikwijls ook hoort men spreken van een tiental met vier eenheden: 34, 44, enz. Deze vier zijn dan meestal vier guldens en bestemd voor den *tolea*, als eene belooning voor zijne moeite. Volgens Van der Klift (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 15) bestaat de belooning voor den *tolea* in een baadje en een gevlochten rijstbordje vol rijst: „*Pomba-toetoe toleja* noemt men dat, d.w.z. 't tevreden stellen van den *toleja*. Wanneer men dit niet zou doen zouden

de gevolgen verschrikkelijk zijn voor het jonge echtpaar. Ze zouden voortdurend hoesten en geen of doode kinderen krijgen. Men zorgt dan ook dat er geen *motipoe* plaats heeft, d.w.z. dat de *toleja* niet te kort komt”.

Het schijnt dat er onder de To Laki neiging bestaat om den bruidschat op te drijven, en daaraan meent het Bestuur te Kolaka een eind te kunnen maken door de grootte van den bruidschat vast te stellen. Er is dan bepaald, dat voor een meisje uit den adelstand, *anakia*, niet meer dan veertig gulden mocht worden geëischt; een dorpshoofd zou niet meer dan twintig gulden te betalen hebben voor zijne vrouw, en de gewone man zou met f 11,50 kunnen volstaan. Zooals het gewoonlijk met zulke regelingen gaat, trekt niemand er zich iets van aan. Bij al mijne onderzoekingen in deze richting heeft niemand zelfs eenige melding van deze regeling gemaakt. Aan de instelling van den bruidschat zit veel te veel vast, dan dat een Bestuursambtenaar daarin maar eventjes verandering zou kunnen aanbrengen.

Het uitbetalen van den bruidschat neemt gewoonlijk veel tijd in beslag, want er moeten ook allerlei geschenken bij worden gegeven, zooals aan de moeder en haar die de bruid toen zij nog klein was, heeft gedragen. Deze geschenken dragen den naam van *perano-rano mba'aha*, „voor het vuil maken van den schoot (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 15).

De bruidschat is voor alle dochters uit hetzelfde gezin niet even hoog. Zoo is hij voor de oudste van een aantal zusters meestal hooger dan voor de jongeren. Als reden hiervoor geeft men op, dat de oudste dochter een grooter aandeel in de erfenis harer ouders krijgt dan hare zusters. Zijn het oudste en het jongste kind meisjes, en de overige jongens, dan is de bruidschat voor beiden even hoog, en dit almede in verband met het erfrecht, waarover beneden, dat in zulk een geval aan beide meisjes een even groot aandeel toezegt. Voor eene eenige dochter is de bruidschat op denzelfden grond

hoog. Pombili, het voormalige distriktshoofd van Sanggoña, vertelde mij, dat ingeval iemand uit den adel drie dochters heeft, hij voor de eerste 100, voor de tweede 80 en voor de derde 70 „stuks” als bruidschat zou eischen. Huwt een meisje eerder dan hare oudere zuster, dan moet hare echtgenoot aan de laatste een geschenk geven (bij den adelstand meestal een buffel), dat den naam draagt van *poliasako*, „voor het voorbijgaan”.

Van een tegengeschenk dat de familie van de bruid aan die van den bruidegom geeft, heb ik onder de To Laki niets vernomen. Scheidt de man van zijn vrouw, zonder dat de laatste schuld heeft, dan verliest hij ook den betaalden bruidschat. Is de echtscheiding echter een gevolg van eenige fout bij de vrouw, dan is zij verplicht hem terug te geven. Wanneer de man sterft voordat de som voor zijne vrouw betaald is, dan zal een broer van den overledene zich haasten de schuld af te doen, vooral wanneer er een kind uit dat huwelijk is, want anders zou de familie van den overledene haar recht op dat kind verliezen.

Van iemand die uit een ver verwijderde streek komt, eischt men gewoonlijk, dat hij den bruidschat afbetaalt voordat hij als echtgenoot wordt toegelaten. Maar onder menschen die elkaar kennen, en gewoonlijk min of meer aan elkaar verwant zijn, komt de jonge man dadelijk nadat overeenstemming is verkregen over den te betalen bruidschat, bij de ouders zijner bruid inwonen. Feitelijk zijn zij dan reeds een paar, maar zoolang de bruidschat nog niet is afgedaan, is het huwelijk nog niet officieel. De jongeman volgt alle bevelen zijner (aanstaande) schoonouders op; hij maakt nog geen eigen akker, maar werkt samen met zijne bruid op het veld harer ouders. Ook wanneer de bruidschat is afbetaald, blijft het jonge paar soms een deel van de woning der vrouw bewonen; maar het staat den man vrij een eigen huis te bouwen. Dit moet echter altijd opgericht worden in het dorp, waar de vrouw woont. Is de man uit eene andere plaats, en wil hij zijne vrouw daarheen brengen, dan kan dit

alleen gebeuren, wanneer de vrouw zelve, hare naaste bloedverwanten en de oudsten van het dorp daarin toestemmen. Zoo zij dit niet doen, dan schrijft de adat voor, dat de man in de woonplaats van de vrouw blijft.

Wanneer het huwelijk naar alle regelen plaats heeft, komen alle belanghebbenden aan den vooravond van den dag waarop de bruidschat zal worden overgegeven, in het huis van de bruid samen. Daar worden dan aan het jonge paar allerlei raadgevingen medegedeeld, hoe zij zich in het huwelijk hebben te gedragen. Den daarop volgenden dag wordt de door de familieleden bijeengebrachte rijst gekookt; soms wordt er een buffel bij geslacht, maar gewoonlijk doet men het met eenige hoenders af. Van de eigenlijke huwelijksvoltrekking vertelt Van der Klift als ooggetuige het volgende:

„Men neemt plaats tegenover elkaar. De *toleja* zit in het midden, voorzien van een gevlochten bordje, *siwole*, en een soort els, *wisole* of *pehoewe* genaamd. Op de *siwole* liggen een paar arm- en beenringen van koper (*kalenggalaro*).

Eerst gaat de *powoeleja* (sirihbak) rond en wordt er gepruimd (*mewoele*). Dan neemt de *toleja* haar *siwole* met de ringen, steekt de els er onder, en terwijl ze de *siwole* op de els op en neer laat dansen, zingt ze:

Een, twee, drie, vier,
Ik speel met mijn els,
Hij treft N. N. en N. N.
Mogen ze gezond zijn,
Mogen ze frisch zijn,
Mogen ze 't koel hebben.

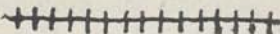
Nu geeft de vader der bruid zijn a.s. schoonzoon wat sirih te pruimen en deze geeft dit aan zijn a.s. schoonvader. Vervolgens wisselt de heele familie de door hen gemaakte pruimpjes. Dit is het teeken, dat men zich verzwagert, en men noemt deze handeling: *mondindihake niwoele*, het aanreiken (aan elkaar) van de pruimpjes”. (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 14-15).

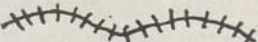
Door den Heer Van der Klift weten we ook, dat het huwelijk door schaking bij de To Laki bestaat: „Het *mombetoehangako* is: het ontvoeren van het meisje door haar beminde. Dit komt nog al eens voor en is wel eens door de ouders gewild, wanneer zij om een of andere adatbepaling hunne toestemming niet kunnen geven, ook waar zij dit gaarne zouden doen”. Na de schaking spoort de vader van het meisje zijne dochter op, waarna eene uiteenzetting volgt, waarbij de vader zich zeer boos toont. Langzamerhand wordt hij gekalmeerd, en meestal eindigt het geval met de bewilling van den vader in het huwelijk, wanneer overeenstemming is verkregen ten opzichte van den te betalen bruidschat, en de schaker hem nog bovendien beloofd heeft eene boete te betalen, die den naam draagt van *mohaki penao*, voor het ziek maken van het hart, d. i. voor de beleediging (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 13).

Naar de gebruiken bij zwangerschap en geboorte heb ik geen bepaald onderzoek ingesteld, omdat deze voor het doel, waarvoor gegevens worden verzameld, van weinig beteekenis zijn. Van der Klift deelt in het Zendingblad van Rotterdam (No. 25, Mei 1918) mede, dat op den 2den, 4den, 7den of 8sten dag na de geboorte, de kleine voor het eerst wordt gebaad; ook de ouders en de andere kinderen nemen dan een bad. Bij deze gelegenheid wordt een feestje aangericht, waarbij veel rijst wordt gekookt en een of meer kippen worden geslacht.

De tanden worden algemeen gekort, zoowel van bovenals van onderkaak. Velen verstaan de kunst van het tandenkorten. Eenige belooning schijnt de operateur voor zijne moeite niet te krijgen.

Jongens en meisjes tatoueren elkaar op de armen, de beenen en de borst. Het aangezicht wordt nimmer beteekend. Voor deze bewerking wordt de huid tusschen een gespleten stukje hout geklemd, waarna men er met een mes lichte insnijdingen in maakt. Gewoonlijk wordt een lange lijn getrokken, waarop kleine dwars-

streepjes worden gesneden:

Op de borst brengt men meestal eene golvende lijn aan met dwarsstreepjes:

De wondjes worden vervolgens met houtskool ingewreven. Dit tatoueren draagt den naam van *mesadaki*, welk woord volgens den Heer Van der Klift de wijze van kerving der huid aanduidt. Meestal wordt dit werk in den oogsttijd gedaan, wanneer men vroolijk gestemd is. Op de meermalen gedane vraag met welke bedoeling men elkaar tatouert, kreeg ik steeds ten antwoord: „Het dient alleen om zichzelf mooi te maken”.

Men kent ook de gewoonte om zich brandwonden op de armen te maken. Hieraan hecht men eene bepaalde beteekenis, want meermalen werd mij te kennen gegeven, dat hij die geen brandwonden op de armen heeft, later na zijn dood, geen vuur in het hiernamaals kan krijgen.

Vuur maakte men, voordat lucifers bekend waren, op tweeërlei wijzen: met den vuurslag en met de vuurzaag. Voor de eerste manier van vuurmaken wordt een scherf van een porceleinen schotel (*o tinggoe*) gebruikt, waartegen een stukje zwam (*o waroe*) van den arenpalm wordt gedrukt. De scherf slaat men schampend tegen een drogen bamboe aan, en de vonk die daardoor ontstaat, doet het zwam gloeien. Dit wordt dan op wat droge bast van de kokosnoot gelegd, en zoo wordt het vuur verder aangekweekt. De vuurzaag bestaat uit twee latten van zeer droge bamboe, *po'eri* genaamd. Met de eene lat zaagt men langs eene gleuf, die dwars in de andere lat is aangebracht. Het zaagsel dat hierdoor ontstaat, en dat *oemese* heet, valt onder de lat; dit vat vuur, dat voorzichtig aangewakkerd wordt.

Wanneer een huis is afgebrand, wordt in de overige woningen alle vuur gedoofd. Dan wordt nieuw vuur aan-

gemaakt omdat gebleken is, dat het oude vuur gevaarlijk is. Zoodra iemand overleden is, wordt aan den voet van de trap van het sterfhuis een vuur aangelegd.

Ook de To Laki kennen het gebruik om steenen gloeiend heet te maken, en ze dan in een bak met water te dompelen, waardoor dit oogenblikkelijk gaat koken. Men noemt dit *mewoendo* „zweeten”. Dit wordt aangewend als geneesmiddel bij kraamvrouwen, en bij lieden wier milt opgezet is. De patiënt wordt daartoe met een doek overdekt, zoodat de damp die uit het water opstijgt, tegen het lichaam slaat. Soms gaat de zieke met de beenen van elkaar boven den bak staan, zoodat de damp van het water langs het lichaam trekt. Sommigen beweren de kunst te verstaan om het water te belezen. Wanneer iemand met eene vergrootte milt op deze wijze wordt gecureerd, wordt daarbij „de bezitter van den buik” aangeropen. De bezweringsformule bij deze gelegenheid luidt: *Watoe rondi, bea kamba, la mosoi ke belino, ano la moreo, koe la pamoeto, aoe peloekoto ano ari-ari.* ⁸⁾ De Heer Van der Klift verklaarde, dat van deze woorden geen verstaanbare zin is te maken.

Wat de kleeding betreft hebben de Heeren Sarasin op hunne reis reeds opgemerkt, dat in het binnenland van Mekongga en Kandari veel minder geklopte boomschors gedragen wordt dan in Midden Selebes. „Es kann wohl sein”, merkt Dr. F. Sarasin op (Reisen, I, 359—360), „dass die geistig und körperlich im Durchschnitt niedriger stehenden Völker der südöstlichen Halbinsel leichter fremden, mit der Macht des Stärkeren auf sie einstürmenden Einflüssen nachgeben als die selbstbewussten, höheren Toradja-Stämme im Herzen der Insel”. Overwegend wordt katoen gedragen. „Die einheimische Fuja-industrie steht auf niedriger Stufe. Die von Männern und Frauen getragenen Baumbastjäckchen sind schmuck- und kunstlos, einförmig rotbraun gefärbt. Zwei Klopfsteine, die wir erhielten, stammten nach Angabe vom Matanna-see”. ⁹⁾

Wijzelven zagen op onzen tocht geen foeja dragen.

Alleen wanneer men op den akker werkt, schijnt men nog vaak kleeding van boomschors te gebruiken. Ze zal wel spoedig geheel verdwenen zijn. De Heer Van der Klift meende, dat er nu reeds veel minder foeja gebruikt wordt, dan vijf jaar geleden, toen hij pas in dit land kwam.

Voor de bereiding van foeja wordt de bast genomen van den *kawondoe*-, *oesangi*-, en *abo*-boom. Nadat de zachte binnenbast van de buitenschors is gescheiden, wordt de eerste gedroogd (*nipoelai*), en vervolgens drie dagen in water te weeken gelegd. De reepen weeke bast worden met de randen over elkaar op een plank van hard hout gelegd, en dan beklopt met een hamertje van steen, waarin inkervingen zijn aangebracht om te voorkomen, dat de bast zal splijten. De steen, die den naam draagt van *o seha*, is in een handvat van rotan gevat, waardoor de slag er van zeer veerkrachtig is. Wanneer de stof dun genoeg is, wordt ze te drogen gehangen. Uit de aldus verkregen lappen snijdt men baadjes: die voor mannen zijn korter dan de baadjes voor vrouwen. De laatste worden aan den onderkant (*pombarahino*) en langs den hals (*pombe'oeloeno*) wel met rood, wit en geel katoen versierd, dat er met plantenvezels opgenaaid wordt. Wanneer zulk een foeja baadje, *baboe ngginawoe*, gereed is, wordt het met kokosolie ingewreven, en vervolgens opgeborgen op het rekje, *o waha*, dat boven den haard is aangebracht.

Bij de Maronene in het zuidelijk deel van dit schier-eiland schijnt men nog een soort grasrokjes te kennen. Elbert vertelt er van (Die Sunda-Expedition, 8, 268): „Besonderer Beliebtheit erfreuen sich die Ringtänze, bei denen die beteiligten Männer unbekleidet, und die Frauen mit Röckchen aus Palmblattstreifen, ähnlich wie im Kraton des Kulturstaates Buton die Prostituirten (*padjogi*, Tänzerin) auftreten" ¹⁰). Overal waar ik onder de To Laki geweest ben, heb ik navraag gedaan of ook bij dit volk iets van dergelijke rokjes bekend is; maar het antwoord luidde overal ontkennend.

In den oogsttijd zijn de vrouwen gewend zich te sieren met bladeren van welriekende planten en boomen, waaronder de *sanggoela*, de *gola-gola*, de *wolimoende* en de *warasi to loe*, die ik geen van al e nader bepalen kan. In de haarwring* worden vaak takjes van de *banggi* gestoken.

Reeds enkele malen is een reidans met zang, of trombegeleiding genoemd, het *moloelo*. In het dorp Singgere hadden we gelegenheid de uitvoering van een paar soorten van het *moloelo* bij te wonen. Men onderscheidt *moloelo dimba*, waarbij de maat door een trom en bekken aangegeven wordt, en het *mosoesoea*, waarbij gezongen wordt en de trom zwijgt. Van den zang kent men nog vijf soorten: *oehoehoe*, *hoina*, *sindawa*, *owe-owe* en *cnakoe*. Men zong ons een stuk van deze onderdeelen van het *loelo* voor, maar ik heb daarbij niet kunnen merken, dat er onderscheid is in de over het geheel eentonige en sombere wijs. ¹¹⁾ Terwijl men zingt, houdt men elkaar bij de handen vast, en beweegt zich met langzame passen van links naar rechts.

De pas van den reidans, waarbij de trom wordt geslagen, is veel levendiger. Ook hierbij beweegt men zich van links naar rechts. De linkervoet wordt voorgezet, waarna deze tweemaal wordt opgelicht met den hiel op den vloer, als om de maat te slaan. Dan trekt men den linkervoet weer naast den rechter, beide beenen worden om beurten op en neer bewogen, waarna met het rechterbeen hetzelfde gedaan wordt als zoeven met het linker. Hierna doet men twee passen naar rechts, en dezelfde bewegingen van zoeven worden herhaald. Onder dit dansen worden ook de handen, die elkaar vasthouden rhytmisch op en neer bewogen. Dit dansen met de trom mag alleen gedaan worden in de woning van den priester *boakoi*. Het dansen waarbij gezongen wordt, mag in elk huis gedaan worden. Slechts bij uitzondering heeft dit *moloelo* op den grond plaats. Men vertelde mij dat deze reidans door een der vorsten, Bokeo, van Mekongga is ingevoerd, waarom hij den bijnaam gekregen heeft van Sangia niloelo.

Dit dansen heeft bij allerlei gelegenheden plaats: bij den aanvang van de akkerwerkzaamheden, bij het planten en na den oogst; in den ouden tijd, wanneer men van een sneltocht teruggekeerd was, werd gedanst; bij een bruiloft. Men kan zeggen, dat het *loelo* eene uiting is van blijdschap, zoodat het bij elke gelegenheid gedaan wordt, waarbij veel menschen te zamen zijn met een vroolijk doel. In tijden van ziekte en begrafenissen wordt er dan ook niet *ge-loelo*.

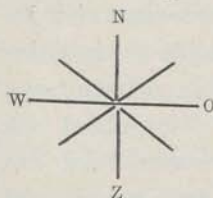
Van zon, maan en sterren heeft men mij niet veel kunnen vertellen. De mythe waarin wordt verhaald, dat de sterren de kinderen zijn van de maan, en dat de zon vroeger ook kinderen had, maar dat ze ze op at, kennen de To Laki ook. De sterrengroep der Pleiaden draagt den naam van Monoenoe, maar eenig verhaal schijnt er niet aan verbonden te zijn. Wanneer er aardbeving is, roept men: „Wij zijn er nog!”¹²⁾

Men geeft aan de dagen namen in verband met de maanstanden. De maandagen zijn:

1. <i>Mata loso</i> (als de maan even te zien is),	
2. <i>riolo</i> ,	17. <i>riolo</i> ,
3. <i>mata nggawe</i> ,	18. <i>mata nggawe</i> ,
4. <i>tombara kawé</i> ,	19. <i>tombara kawé</i> ,
5. <i>merawoesi</i> ,	20. <i>merawoesi</i> ,
6. <i>mehaoe-haoe</i> ,	21. <i>mehaoe-haoe</i> ,
7. <i>mata tindo</i> ,	22. <i>mata tindo</i> ,
8. <i>tombara tindo</i> ,	23. <i>tombara tindo</i> ,
9. <i>mata nde'oeë</i> ,	24. <i>mata nde'oeë</i> ,
10. <i>tombara te'oeë</i> ,	25. <i>tombara te'oeë</i> ,
11. <i>to'eno</i> ,	26. <i>to'eno</i> ,
12. <i>mata leleanggia</i> ,	27. <i>mata leleanggia</i> ,
13. <i>tombara leleanggia</i> ,	28. <i>tombara leleanggia</i> ,
14. <i>molamboe</i> ,	29. <i>wawo ndoaha</i> ,
15. <i>mata momehe</i> ,	30. <i>mata mboesoe</i> , *)
16. <i>tombara momehe</i> ,	

*) Dr. Elbert heeft zich in Deel I, blz. 267 van zijn werk „Die Sunda-Expedition” vergist, waar hij de namen van de maandagen opgeeft als de namen der maanden.

Ik vond hier ook eene eigenaardige verbinding van den windrooster met de namen van de dagen. Wanneer men op de jacht zijnde een hert heeft gewond, en men weet niet welken kant men op moet gaan om het dier te zoeken, legt men vier stukken hout kruiselings over

elkaar: Men heeft dus een windrooster met acht hemelstreken. Dan begint men te tellen bij de punt die naar het Oosten wijst, *Mataloso*, de volgende

punt is *riolo*; daarna *matanggawe* en zoo verder tot *mata ndeoeë* weer op het Oosten valt. Men telt zoolang voort tot men den naam genoemd heeft van den dag, dien men op dat oogenblik heeft, en dan gaat men zoeken in de richting, die de stok aangeeft, waarop de naam van den dag is gevallen.

Men gelooft ook aan lieden, die zich in weerwolven kunnen veranderen. Zij nemen de gedaante van een kat, een hond of een varken aan. Wanneer zulk een dier de faeces van een mensch op eet, moet die persoon sterven. De To Laki kennen ook den reus Nggalamboro, die in de verhalen der Moriërs als menscheneter optreedt. Men vertelde mij ook nog van een anderen reus, Ndonoha geheeten, die eveneens menschen vleesch eet. Hij moet bij den berg Tambora wonen, maar eenig verhaal omtrent hem ben ik niet te weten gekomen.

Ik moet hier nog eenige gegevens omtrent de huisdieren laten volgen. Boven heb ik reeds medegedeeld, dat de hond bij verschillende gelegenheden als offerdier wordt geslacht. Bij alle plechtigheden waarbij sprake is van „verkoelen”, van een „warmen”, d. i. ongezonden toestand, moet een hond worden gedood. Het hoofd van Pehanggo deelde mij mede, dat bij de nadering van eene besmettelijke ziekte, en wanneer deze weer is afgetrokken, een hond wordt gedood.

Aan het gedrag en de geluiden van een hond schijnt men geenerlei beteekenis te hechten. Althans zoo zei

men. Dat een hond geesten zou zien had men nooit gehoord: wanneer het dier een gehuil aanheft, waarvoor geen natuurlijke oorzaak is, jaagt men hem weg, maar alleen omdat dit geluid onaangenaam is. Ten opzichte van de gevoelens der To Laki in de bezochte streek omtrent den hond is duidelijk Mohammedaansche invloed te bespeuren. Jaren geleden, vertelde de *boe'akoi* van Mowewe mij, toen de tegenwoordige priester van deze plaats nog klein was, viel er in dit gebied een aschregen. Deze was gezonden door zekeren Said, een man die geen navel had en wiens lichaam geheel met haar begroeid was. Deze man was van Mekka gekomen, en had zich tijdelijk te Kolaka gevestigd. Men had hem, zonder dat hij het wist, stukjes hondenvleesch laten eten. Toen hij dit genuttigd had, kwam hij te weten wat men had gedaan, en toen sprak hij: „Nu gij mij hondenvleesch te eten hebt gegeven, zal er een groot ongeluk gebeuren”. Toen liet hij den aschregen komen, die twee dagen lang aanhield (dit moet gebeurd zijn bij de uitbarsting van de Tambora). ¹³⁾

De kat, *o meo*, geniet al even weinig onderscheiding als de hond. Eenig verhaal met betrekking tot de invoering van dit dier kent men niet. Een kat belachen of bespotten wordt nergens voor ongeoorloofd verklaard, of gevaarlijk geacht. Verhalen omtrent katten aan welke eenige opdracht werd gegeven, bestaan niet. Alleen achten sommige lieden het gevaarlijk om een kat te slaan; er zou daardoor een watervloed kunnen ontstaan. Ook schroomt men een kat te dooden, zelfs als zij kuikens eet. Sterft een kat, dan wordt het kreng eenvoudig in de wildernis geworpen, waar het gewoonlijk door honden wordt verscheurd. De *tono moetoee* van Mowewe vertelde, dat een dappere hond nog wel eens in een lap wit katoen gewikkeld en begraven wordt, wanneer het dier is gestorven; maar bij een kat doet men dit nooit. Dezelfde zegsman deelde mij ook mede, dat men wel eens een kat baadt, als er in langen tijd geen regen gevallen is.

Men denkt dat het na zulk eene handeling spoedig zal gaan regenen. Ik vermoed echter, dat men dit gehoord of afgezien heeft van de vreemdelingen in de strandplaats Kolaka.

Ook het gedrag van hoenders, het kraaien van hanen op ongewone tijden, schijnt voor deze menschen geen beteekenis te hebben. Alleen als een kip den inhoud harer eieren uitslurpt, is dit een gevaarlijk teeken, dat de eigenaar van het dier met ongeluk bedreigt. De kip wordt dan dadelijk gedood. Sterft een kip in haar broedmand, dan bewaart men enkele van hare beenderen. Deze draagt men steeds bij zich, want dan zal men steeds in zijn eigen woning sterven.

Het laten vechten van hanen heeft de To Laki van de Boegineezen geleerd. Nu en dan, wanneer men lust daartoe heeft laat men zijne hanen tegen elkaar vechten, maar dit kwaad heeft blijkbaar nog geen groote afmeting aangenomen. Jammer is dat het toestaan van het houden van hanegevechten in de kustplaats Kolaka zoovele binnenlanders daarheen lokt. ¹⁴⁾

Hoe de buffels in het land zijn gekomen weet men niet te vertellen. Het oude hoofd van Mowewe gaf mij de verzekering, dat er reeds buffels in het land waren, toen de beide hemelingen zich hier als vorsten vestigden. Het eten van vleesch van witte buffels afkomstig, is vrij algemeen. Zelfs de Bokeo van Konawe en de Mekole van Tinondo eten het. Dat de Bokeo van Mekongga er zich van onthoudt, kan in verband met het pas gezegde een gevolg zijn van den invloed van Boegineezen en Loewoeërs, met wie deze waardigheidsbekleeder in gestadig verkeer heeft gestaan.

Bij de gebruiken aan het koppensnellen verbonden zal ik wat langer stilstaan. In zijne „Kantteekeningen” zegt Treffers op bl. 227: „Sneltochten worden niet speciaal na den oogst gehouden, doch meer om bij ziekten (malaria) de geesten tevreden te stellen, ook wel bij een huwelijk, een sterfgeval of het bouwen van een groot

huis". Wanneer men bij volken als Toradja's, To Mori, To Laki van „koppensnellen" spreekt, moet men wel onderscheid maken tusschen het koppensnellen als gevolg van een oorlog, en het halen van menschenhoofden naar aanleiding van eenige gebeurtenis. Bepaalde oorlogen schijnen de To Laki, onder wie ik gereisd heb, nooit gevoerd te hebben. De *tono moetoeto* van Mowewe sprak alleen van een strijd tusschen zekeren Opoe Kolaka en Opoe Mangole, eene Boegineesche nederzetting, ongeveer een uur ten Noorden van de strandplaats Kolaka. In dien oorlog hadden de To Laki den Opoe Kolaka geholpen en hem de zege helpen behalen.

Aanleiding tot het halen van een menschenhoofd (*monga'e* = koppensnellen) was naar algemeen getuigenis een sterfgeval, en wanneer aan den *tadoe* in den droom werd geopenbaard, dat men er op uit moest trekken om gezond te blijven. Dat een menschenhoofd voor het sluiten van een huwelijk noodig zou zijn geweest, ontkende men. Deze telkens geuite meening onder Europeanen, dat namelijk voor een huwelijk een menschenhoofd noodig zou zijn geweest, berust voor de stammen, die Selebes bewonen, op een misverstand. Hier is nooit voor een huwelijk „een hoofd noodig" geweest. Maar het gebeurde wel, dat een meisje het aanzoek van een jongeling weigerde en hem verweet, dat hij een lafaard was, omdat hij nog nooit met een troep koppensnellers was mee geweest. Dan sloot hij zich bij de eerste de beste gelegenheid aan bij een troep die er op uit ging, om door het toonen van moed het hart van het meisje te winnen. Het kwam hier dus op het betoonen van moed aan, en niet op het aanbrenge van een menschenhoofd. De aanleiding tot het organiseeren van zulk een sneltocht was een huwelijk nimmer.

De tijd waarop men uittrok om een kop te zoeken viel steeds gedurende den oogsttijd en vlak daarna. Voor dien tijd had men de handen te vol met het bewerken en onderhouden der akkers.

Ik noemde zooveen den *tadoe*, een woord dat in vele talen van Selebes de beteekenis heeft van „voorganger”. Evenals men voor huwelijkszaken een bepaalden raadgever heeft in den *tolea*, en voor ziektegevallen in den *boeakoi*, had men vroeger ook een deskundige in koppensnellerszaken in den *tadoe*. Elk dorp had er een, en wanneer de functionaris kwam te overlijden, of te zwak werd voor zijn werk, werd hij door iemand uit dezelfde familie, een zoon of een neef vervangen. De *tadoe* bracht offers aan de geesten *sangia*. Een der hemelingen uit den ouden tijd die den naam van Sangia mbongae draagt, zou den menschen het koppensnellen hebben geleerd. De *tadoe* ging er op slapen, om in den droom te weten te komen wanneer de geesten wenschten dat men er op uit zou trekken. Hadden de geesten in deze hun wil geopenbaard, dan gebeurde het vaak dat de *tadoe* ongesteld werd, en niet mee kon trekken. Hij werd dan eerst beter, wanneer de troep met een hoofd was teruggekeerd. Men wiesch hem dan het hoofd en de schouders, en als hij de scalp had aangeraakt, werd hij weer beter.

Het ambt van priester, *boeakoi*, en dat van *tadoe* waren nooit in een persoon vereenigd. Al was de opvolger van den *tadoe* nog nimmer mee geweest op een tocht, dan kon hij toch *tadoe* worden, omdat hij inmiddels de noodige lessen van den vorigen functionaris had ontvangen. Gewoonlijk ging de *tadoe* met de uittrekkende mee, en onderweg lette hij op vogelgeluiden en op andere teekenen, die den strijders geluk moesten brengen of die ongeluk voorspelden. Vooral werd acht gegeven op een klein vogeltje, *soei* genaamd. Maakt dit diertje een jodelend geluid, dan is dit een teeken van geluk; klinkt zijne stem piepend, dan voorspelt dit niets goeds. In het dagelijksch leven heeft het geluid van de *soei* verschillende beteekenis voor den man en voor de vrouw. Hoort een man het geluid rechts van zich, dan zal hij voorspoedig wezen; links gehoord voorspelt het hem ongeluk. Maar voor eene vrouw geldt juist het omgekeerde: hoort zij het rechts

dan dreigt haar ongeluk, verneemt zij het links, dan zal zij voorspoed hebben. Op reis zijnde is het vliegen van de *soei* over den weg van links naar rechts voor een man een slecht teeken; voor eene vrouw daarentegen gunstig.

Ook op de jaarvogels, o *hoa*, heeft de *tadoe* zijn aandacht gevestigd. Zijn een troep van deze vogels in het bosch aan het vechten of krakeelen, dan zal men geen vergeefschen tocht naar den vijand maken. Vliegen zij echter doelloos rond, dan is het beter om zijne onderneming op te geven, omdat men ongelukken zal krijgen.

Niet in overeenstemming met de gangbare meening onder andere volken in den Archipel is, dat het voor den troep een gunstig teeken zou zijn, wanneer een zwarte slang zijn pad kruist. Toen het hoofd van Mowewe mij hierover sprak, vertelde hij mij ook van een geval dat hij met een landschildpad (*kolopoea*) had gehad. Toen hij eens op weg was naar de strandplaats Kolaka, kruiste zulk een dier zijn weg. Hij ving het en bracht het naar den voet van een boom, waar hij de gevangene met eene kleine heining omringde, zoodat zij niet kon ontsnappen. Verder stak hij het dier zeven haantjes-duiten in den bek, en vervolgde toen zijn weg naar het strand. Daar gaf hij zich over aan het dobbelspel, en zie, zoolang de schildpad in het leven bleef, won hij voortdurend.

In het dagelijksch leven is men bang voor de verschijning van een zwarte slang. Wanneer men er eene onder het huis ziet doorgaan, zou men die woning eigenlijk moeten verlaten, want anders zouden alle bewoners er van moeten sterven. Maar de gevolgen van dit kwaad kunnen worden weggenomen door eene verkoelingsplechtigheid (*mosehe*), die in zoo'n geval meestal door den *tolea*, den huwelijksmakelaar wordt verricht.

De wapenen die de To Laki gebruiken zijn door de Sarasins in hun werk „Reisen in Celebes” beschreven. „Nach dem Vorhandensein von Pfeil und Bogen fragend”, voegen zij er aan toe, „hörten wir, sie seien nicht mehr in Gebrauch; man kannte aber das Gerät von früher und nannte es *opidi*”. (I, 343). In zijne „Kantteeke-

ningen" zegt Treffers: „Pijl en boog zijn in het geheele land, evenals het blaasroer, alleen nog bij herinnering bekend" (224). ¹⁵⁾

Wanneer een jongeman mee wilde trekken om een menschenhoofd te zoeken, ging hij daartoe aan den *tadoe* verlof vragen. Hij nam daartoe een geschenk voor hem mede, een zwaard, een lans, of ook wel een paar stukken ongebleekt katoen. De *tadoe* moest dan uitmaken of de jongeman ongedeerd van de onderneming terug zou keeren, en of hij een hoofd zou machtig worden. Soms liet de *tadoe* zich nog meer geven voordat hij den jongen man toestemming gaf om mee te gaan, en hem toezegde dat hij een hoofd zou krijgen. Pasgenoemd geschenk draagt den naam van *paramai*.

Men geloofde dat het de *tadoe* was die het menschenhoofd gegeven had, wanneer het iemand gelukt was een kop te veroveren. Door de gebeden en de waakzaamheid van den *tadoe*, en niet het minst door zijne magische kracht speelt hij den strijders den vijand in de hand. Ik twijfel er dan ook niet aan of de *tadoe* bij de To Laki verrichtte evenveel magische handelingen om zijn doel te bereiken als de oorlogspriester bij de Toradja's. Men kon of wilde mij er echter niets van vertellen.

Zooals gezegd is, was meestal een sterfgeval de aanleiding dat men er op uittrok. Daartoe vroegen de To Laki aan den Westkant van de Konawe toestemming aan den Bokeo van Mekongga. Zoolang het lijk van een lid van het Bokeo-geslacht boven aarde stond, mocht er niet worden gesneld, want in dien tijd mocht geen rumoer worden gemaakt, en geen bloed mocht op de aarde worden gestort.

De To Laki van den rechteroever der Konawe vereenigden zich nooit met die van den linkeroever om er gezamenlijk op uit te trekken. Meestal ging men in kleine troepen, en het kon soms 2 of 3 maanden duren voordat men van zulk eene reis was teruggekeerd. Het doel van de reis was steeds hetzelfde: het land der Maronene, en het eiland Moena, dat door de To Laki

Woena wordt genoemd. De lieden van Mekongga schijnen gewoonlijk niet verder dan het land der Maronene te zijn gegaan. Wanneer zij van de bergen in deze landstreek afgedaald waren, was hun eerste werk een *padoelai* te zoeken. Met dezen naam werd iemand uit die streek afkomstig aangeduid, die bereid gevonden werd om den strijders den weg te wijzen om zoo spoedig mogelijk een menschenhoofd te krijgen. Tot belooning voor zijn verraderswerk kreeg de *padoelai* een zwaard, een speer of ook wel vier rijksdaalders.

De andere To Laki zochten hun veld van operatie gewoonlijk verder. Men reisde overland tot aan de Zuidkust van het schiereiland, waar men tegenover het eiland Moena uitkwam. Daar huurde men vaartuigen, waarmee men naar het eiland overstak.

De taktiek die men volgde, was die welke ook bij andere Indische volken werd gevolgd: Men liep stilletjes door de wildernis voort, en loerde op alleen loopende personen, die dan onverhoeds werden verslagen. Had men op deze wijze niemand kunnen vinden, omdat de vijand op zijne hoede was, dan overviel men eene nederzetting, wat geen moeilijk werk moet zijn geweest, want de To Moena maakten geen versterkingen om hunne kampongs. Volgens algemeen getuigenis verdedigden ze zich wel dapper, zoodat meermalen To Laki sneuvelden.

Terwijl de strijders een dorp overvielen, bleef de *tadoe* met een paar gezellen in het kamp achter. Hij zat daar bij een brandende harsfakkelt, waarvoor hij moest zorgen dat ze niet uitging. Nu en dan riep hij de geesten aan om voorspoed voor de afwezigen te vragen. Op deze wijze werd de terugkomst van de strijders afgewacht. De *tadoe* had zich overigens persoonlijk voor niets in acht te nemen om het welslagen van den tocht te verzekeren. Hij sliep en at als de anderen dit deden, en voor hem was niets verboden, dat de anderen mochten doen.

De To Moena waren niet gewend de hoofden van hen

die ze versloegen af te slaan. Zij kwamen ook wel op den vasten wal om wraak te nemen, maar ze drongen nooit door tot het Mekongga-gebied. Een voorvechter van Walatoma, Bosi genaamd, vertelde mij, dat de To Laki de lijken van hunne verslagen stamgenooten in de rivier of in de zee wierpen.

Iedere man die een vijand had verslagen kreeg den titel van *tamalaki*, dat zooveel beteekent als „dappere”. Men stak varkens- en krokodillentanden in zijn gordel als voorbehoedmiddel om niet door speer of zwaard getroffen te worden. Wanneer een vijand was neergelegd, werd hem het hoofd afgeslagen, waarmee men zich verwijderde om eene veilige plaats te bereiken. Daar werd dan de scalp van het hoofd gepeld, en de schedel er afgeslagen. De rest van het hoofd werd weggeworpen. Wanneer de schedel gereinigd was, dronken de dapperen er uit. Wanneer men dit niet deed zou men ziek worden.

Gedurende de afwezigheid harer mannen volgden de vrouwen geen bijzondere voorschriften op, die ten doel hadden om den tocht hunner echtgenooten te vergemakkelijken. De vrouwen hielden zich gedurende dien tijd bezig met het stampen van rijst voor het feest, dat zou volgen, wanneer de dapperen zouden zijn teruggekeerd. Ook werden groote hoeveelheden rijstebier gebrouwen, en men klopte boomschors tot kleedingstof om daarvan baadjes te maken met versierde randen aan den onderkant en om den hals. Deze baadjes waren een geschenk voor de teruggekeerde krijgslieden.

Deze keerden zoo spoedig mogelijk naar hun land terug, wanneer zij hun doel hadden bereikt. Als ze dicht bij hunne woonplaats waren gekomen, gaven zij van hunne nadering kennis door het aanheffen van den krijgskreet, *hoemohoria* af *mora'i-ra'i*, die eenigszins anders klinkt dan bij de Toradja's. Ook bliezen zij op een bamboepijp, *o toela*, bij wijze van trompet. De achtergebleven mannen gingen de teruggekeerden tegemoet, en de vrouwen ontvingen hen in het dorp. Alle jongens

moesten de scalp aanraken, en daarbij den krijgskreet aanheffen om dapper te worden. Gewoonlijk slachte de *tadoe* een buffel, die voor deze gelegenheid bestemd was. Van de jonge bladeren van den arenpalm, die bij de andere volken van Midden- en Noord-Selebes als oorlogstrophee dienst deden, werd door de To Laki geen gebruik gemaakt.

Bij aankomst in het dorp werden de mannen met gepelde rijst bestrooid, wat volgens de verklaringen der menschen ten doel had, dat de teruggekomen strijders niet doof of blind zouden worden, en mede om te voorkomen, dat de rijst die geplant zou worden, looze aren zou voortbrengen. Dit strooien met rijst heeft ook plaats wanneer men een lijk naar zijn laatste rustplaats heeft gebracht. Wij hebben deze handeling dus geheel als een reinigingskuur op te vatten, die van de teruggekeerden iets, dat hen aankleefde, moest wegnemen of neutraliseeren, opdat dit zijn kwaden invloed niet zou doen gelden op menschen en voorwerpen, met wie deze „besmette” lieden in aanraking kwamen. Van de mogelijkheid, dat de ziel of de levenskracht der strijders in het vijandelijk land kon zijn achtergebleven, had men nooit gehoord. Trouwens omtrent geestelijke voorstellingen, die bij de To Laki bestaan ben ik niets te weten gekomen. Ik kreeg wel den indruk, dat die voorstellingen weinig ontwikkeld moeten zijn, maar het is wel waarschijnlijk dat de onder dit volk werkende zendelingen, na eene intiemere kennismaking met de To Laki, meer daaromtrent zullen opdiepen en aan het licht brengen.

De strijders mochten echter niet dadelijk na aankomst in huis gaan. Zij moesten zich neerzetten op matjes, die op de erven waren gespreid. Dreigde er regen, dan werden afdakjes opgeslagen, waaronder zij eene schuilplaats vonden. Daar werd hun eten gebracht, en daar brachten zij den nacht door. In dezen nacht was het groot feest. Na den maaltijd werd om den scalp gedanst (*moloelo*), die daartoe op een staak was gestoken; de

trommen zwegen dan geen oogenblik, en er werden spiegelgevechten uitgevoerd. Eerst den volgenden dag mochten de koppensnellers hunne woning binnengaan, en daarin hingen zij hun bamboetrompet op. De scalp werd boven aan de trap bij de deur der *tadoe*-woning opgehangen, en daar bleef hij, tot hij tot stof was vergaan.

Was men een kop gaan halen ten behoeve van een overledene, dan werd de scalp viermaal om het graf heen gedragen, waarna herhaaldelijk de krijgskreet werd aangeheven. Daarna hing men hem op aan een bij het graf opgerichten staak of aan den nokbalk van de grafhut.

Bij hun terugkeer werden de strijders ook begiftigd met baadjes en hoofddoeken van boomschors, die zooals ik zeide, gedurende de afwezigheid der mannen door hunne vrouwen en verwanten waren gemaakt. Sommige mannen die bij het zwakke geslacht in aanzien stonden, ontvingen soms vijf of zes van die kleedingstukken. Onderscheidingsteekens voor lieden, die een of meer malen hun medemensch hadden verslagen, kende men niet. Wat Elbert mededeelt (die Sunda-Expedition, I, 267), dat de strijders bij het koppensnellersfeest een hoed kregen in den vorm van een huis, een vaartuig en derg., is in de streek, die ik heb bereisd, niet bekend. De vrouwen vroegen wie de dappere was geweest, die den vijand van wien het hoofd was medegevoerd, had verslagen, en diens naam werd dan „groot gemaakt”, zoowel in gesprekken als in den zang.

Wanneer iemand op sterven ligt, gaat een der huisgenooten als laatste middel om hem in het leven te houden voor de woning het erf vegen, waarna hij den grond likt, en tot de geesten, *sangia*, bidt dat de zieke nog moge herstellen.

Wanneer iemand van eene andere plaats afkomstig in eens anders huis verblijf houdt, en die vreemdeling wordt zoo ernstig ziek, dat hij den laatsten adem dreigt uit te blazen, dan brengt men hem spoedig naar beneden en

legt hem onder het huis of onder een inderhaast opgeslagen afdakje neer. Stierf hij in een huis dat hem niet toebehoort, dan zou de eigenaar daarvan zijne woning moeten afbreken. Eigenlijk zouden de verwanten van den overledene dat huis moeten koopen, maar daarvan komt natuurlijk nooit iets in. Gebeurde het toch onverhoopt, dat een vreemdeling in eens anders huis stierf, dan konden de slechte gevolgen, die dit sterfgeval voor de bewoners dier woning zouden hebben, worden geneutraliseerd door eene zuiveringsplechtigheid (*mosehe*), zooals boven reeds beschreven is. In dit geval kon worden volstaan met eieren en kippen.

Wanneer de woonplaats van den overledene niet te ver verwijderd is, brengt men het lijk in een mat gewikkeld daarheen; anders begraaft men het op de plaats waar hij gestorven is. Gewoonlijk vergoeden de verwanten het katoen dat tot lijkkleed is gebruikt. Langs welken gedachtengang men er toe gekomen is om den grond te vegen en te likken, en waarom men zoo bijzonder bang is, dat een vreemdeling den laatsten adem in zijn huis uitblaast, heeft men mij niet kunnen zeggen.

Ieder weet te vertellen, dat de lijken vroeger op andere wijze werden bezorgd, dan dit tegenwoordig gedaan wordt. „Toen onze voorvaders nog varkensvleesch aten”, vertelde de *tono motoeo* van Mowewe, „gingen de lijken alle in kisten (*sorong*), die uit een gespleten boomstam werden gemaakt, en dan werden ze naar een lijkenhuis gebracht, dat *pasana* heette. Vele doodkisten stonden daar bijeen. Alleen de lijken van lieden uit den hoogen adel (*anakia*) werden in kisten in huis bewaard, en wanneer kon worden berekend, dat de vleeschdeelen vergaan, en de beenderen verdroogd waren, werd de kist geopend, en de beenderen werden er uit genomen. Waren het de overblijfselen van een minder aanzienlijken *anakia*, dan werden de beenderen in een houten kistje overgedaan; van groote *anakia* deed men ze in een grooten aarden pot, *benggi*, welke pottten van Boeton

werden ingevoerd. De *anakia* hebben veel gouden sieraden, die zij indertijd uit den hemel hebben meegebracht, want bij ons is geen goud. Die gouden voorwerpen werden in een kleineren pot gelegd, die in den grooteren met de beenderen werd bijgezet. Dit goud werd wel eens gestolen, maar als de dief ontdekt werd, werd hij op staanden voet gedood. Ik heb hooren vertellen van zekeren Balaoeri; deze man dobbelde veel en daarom stal hij goud uit de doodenuren. Maar hij werd ontdekt, en men sloeg hem het hoofd af. Wanneer de beenderen van een *anakia* in den pot werden overgedaan, had daarbij een groot feest plaats, dat meestal tien dagen duurde, maar voor aanzienlijken kon het soms een maand duren tot zelfs drie maanden toe”.

„In den ouden tijd”, vertelde het hoofd van Pehanggo, „werden de lijken van alle menschen in kisten gelegd en dan in een lijkenhuis bijgezet. Maar later werd dit alleen nog maar gedaan voor leden van den adel; zij wilden niet hebben dat de lijken van het volk (*ata*) op dezelfde wijze werden behandeld als hunne dooden. Ik heb ook wel gehoord, dat de kisten in grotten werden bijgezet, maar dit is al heel lang geleden, en ik weet niet waar die grotten zijn. Ik heb gehoord dat in La’iwoei de lijken in spelonken worden bijgezet”.

Wij kunnen ons wel indenken, hoe het met deze aan gelegenheid is gegaan. In Noordelijke streken, toen men nog in de bergen leefde, had men gelegenheid te over om zijne dooden op de voorvaderlijke wijze in spelonken bij te zetten. Maar toen men verder naar het Zuiden trekkende in de vlakke belandde, werd het bezwaarlijk de lijken zoo ver weg te dragen naar een grot, en daarom werd daarvoor in de plaats de lijkenhut, de *pasara*, opgericht. Dat ook deze gewoonte verdween, zal wel het gevolg zijn geweest van den overgang der hoofden tot den Islam, die nu ook het volk hebben gedwongen de lijken hunner afgestorvenen in den grond te begraven, naar Mohammedaansche zede. Opmerking verdient, dat het huisje, dat

Mohammedanen over het graf van hunne dooden laten oprichten, *koemapo* heet, hetzelfde als het Bare'e *koemapa*, waarmede een spelonk wordt aangeduid. *) Ook pasgenoemd hoofd van Pehanggo wist te vertellen van het bijzetten van de beenderen van voornamen *anakia* in *benggi*, potten die van Boeton werden ingevoerd.

Tegenwoordig wordt het lijk van iemand uit het volk in katoen en boomschors gepakt. Dit lijkkleed wordt op drie plaatsen, onder de voeten, om het middel en boven het hoofd vastgebonden. Daarna wordt het lijk tusschen bamboelatten gekneld om er bij het dragen stevigheid aan te geven. Aan een sterken stok hangende wordt het naar het graf gebracht. Voordat het daarin wordt neergelaten draagt men het viermaal om den kuil heen. Bij het wegbrengen van het lijk moet men, evenals bij het beweenen van den doode, het hoofdhaar los laten hangen. Wanneer het graf gevuld is, wordt de stok waaraan de doode gedragen is op het graf op twee gekruist in den grond gestoken staken gelegd: —X—————X—

Later wordt er van planken of bamboevlechtwerk een soort kist op het graf gemaakt, die met aarde wordt opgevuld. Deze wijze van begraven is blijkbaar van Boegineezen en Loewoeërs overgenomen. De Heeren Sarasin beschrijven een paar graven van aanzienlijken (Reisen I, 352—353), die niet verschillen van vorstelijke graven bij de Boegineezen en de hun stamverwante volken.

De lijken worden alle met het hoofd naar het Noorden en de voeten naar het Zuiden begraven. Ze liggen op den rug, maar het aangezicht wordt een weinig naar het Oosten gedraaid. Ook bij den bouw van huizen wordt op de windrichting, of liever op den loop der zon gelet. De nok der huizen wordt in Oost-weststrekking gelegd.

*) *Koemapa* heeft tot stam *kapa* (Mal. *kepak*) en beteekent gewoonlijk „overvleugelend”; de grot wordt aldus genoemd als overwelving der doorkist. Maar ook elke andere overdekking kan *koemapa* worden genoemd, al gebruikt het Bare'e dit woord bepaaldelijk voor „spelonk” (Adriani).

Wanneer men een lijk grafwaarts heeft gedragen, worden het rechterbeen en de rechterarm van hen die dit werk hebben gedaan bij thuiskomst met gepelde rijst en sagoe bestrooid.

Van begraven in hurkende houding of van lijkverbranding had men nooit vernomen.

Mijn tijd was te kort om iets naders te kunnen onderzoeken omtrent de voorstelling die men zich van de ziel maakt na den dood. De voortlevende ziel duidt men met verschillende benamingen aan: *sangia ndawe*, of *awo-noea*; ook *onitoe mate* en *sanggoeleo*. Het heette steeds dat die ziel na den dood van den mensch „naar boven” gaat, maar van het zielenland kon niemand mij iets naders mededeelen. Zooals boven reeds is gezegd, moeten de litteekenen van brandwonden, die men zich op de armen aanbrengt, dienen om daarmede vuur te koopen in het zielenland. Er zijn er ook die beweren, dat men heelemaal niet in het Hiernamaals wordt toegelaten, wanneer men deze merkteekenen niet draagt.

Ten slotte nog een en ander over het erfrecht, dat niet zoo eenvoudig is als bij Moriërs en Possoërs, waar zoons en dochters evenveel recht op de nalatenschap hunner ouders kunnen laten gelden, maar waar de oudste dochter gewoonlijk de erfenis in haar geheel blijft beheeren. Dit beginsel vinden wij bij de To Laki misschien terug in de omstandigheid, dat wanneer de oudste der kinderen eene dochter is, zij een grooter aandeel in de erfenis krijgt dan de overigen.

Ik noem hier de gevallen zooals ik ze aan de menschen heb gesteld, en de antwoorden, die ik er op heb gekregen.

Zijn alle kinderen meisjes, dan krijgt de oudste een grooter deel dan de overige zusters. De jongste krijgt soms ook wat meer, omdat het heet, dat zij hare ouders het langst verzorgd heeft, of dat zij de vervangster is van de overleden moeder. Zoo ook krijgt van een aantal zoons de oudste een grooter aandeel dan zijne broers.

Gesteld dat er drie kinderen zijn van wie het middelste een meisje is, de beide anderen jongens. Dan krijgt de oudste zoon het meest, maar het meisje krijgt meer dan de jongste zoon, „omdat zij het eenige meisje is” (Watoe mendonga). Het meisje krijgt 20 deelen, tegen de jongens ieder 10 (Singgere).

Wanneer van drie kinderen de middelste alleen een jongen is, krijgt deze het meest, terwijl zijne beide zusters een even groot aandeel krijgen.

Is er onder vier of meer kinderen maar een meisje, dan krijgt zij het meest; het komt er daarbij niet op aan of zij de jongste, de oudste of een der middelsten is. Alleen wanneer er meer dan eene dochter bij de kinderen is, krijgt zij alleen als oudste meer dan de anderen.

Vaak werd bij het stellen van bepaalde gevallen aan de meisjes een grooter aandeel toegekend onder de opmerking, dat de jongens zichzelf kunnen helpen, maar de meisjes niet. De voornaamste reden waarom de dochters vaak boven de zoons worden bevoorrecht moet echter gelegen zijn in de omstandigheid, dat de vrouw meestal op de plaats harer inwoning blijft, omdat de man bij haar zijn intrek neemt, en het familiebezit daarom bij haar zekerder is, dan bij de zoons, die vaak elders hun geluk gaan beproeven. Mijne onderzoekingen zijn in dit opzicht te oppervlakkig geweest, dan dat ik verder op dit onderwerp durf ingaan.

Aanteekeningen

op „Een en ander over de To Laki van Mekongga”,
van Dr. A. C. Kruyt,

door

H. van der Klift, Zendelingleeraar
te Mowewe (Kolaka).

1) Wanneer deze meening juist is, moet het grootste deel der bevolking naar het stroomgebied van de Konaweha zijn getrokken. De tegenwoordige To Laki-dorpen ten Noorden van de samenvloeiing van de La Solo en de La Lindoe werden bevolkt door immigranten uit Konawe, zelfs door menschen die uit de omstreken van Mowewe (Lalolai) daarheen zijn verhuisd. Beneden die samenvloeiing hebben de To Laki van ouderher gewoond. Zijn deze menschen misschien van zee uit de La Solo op komen varen? Naar het Noorden wonen enkele vreemde stammetjes tot aan Wiwi Rano toe. Naar het Zuiden toe heeft men langs de kust weer To Laki, maar niet veel. Zou dat andere groote deel dan misschien van het Zuiden naar het Noorden zijn getrokken? Maar dan zouden ze dit nog wel weten. Dat ze van uit het stroomgebied van de La Solo naar dat van de Konaweha zouden zijn gegaan, is niet waarschijnlijk, omdat een hoog gebergte de beide stroomgebieden scheidt.

2) Wanneer een gewoon man een *kalo* (rotanring) aan zijn vorst zou zenden of aan een *anakia*, zou het den schijn hebben, alsof hij zich met een edelman gelijk stelde. Dit is de eigenlijke reden waarom het verboden is. Er zijn meer verboden, die ten doel hebben den afstand tusschen de verschillende standen te bewaren. Daarom werd gezegd, dat ziekten het gevolg zouden zijn van het niet in acht nemen dezer bepalingen.

3) *Toetoeda* heeft tot stam *toeda*, „stapel”. De reduplicatie *toetoeda* geeft het voortduren der handeling te kennen: stapelen. Met *oem* wordt in het Mekongga'sch het actief gemaakt. Andere afleidingen zijn: *tinoeda*, „het opgestapelde”, *popotoedai*, „de beenen over elkaar leggen”. Het woord is hier overdrachtelijk gebruikt.

4) *Soesoe oeroe* is de naam van de houtsoort, waarvan de stok genomen moet zijn.

5) De To Laki zijn zeer verzot op rooken. vooral de menschen uit het binnenland. Ze verbouwen zelf tabak en rooken die in het blad van den suikerpalm of der *tawa wioe*.

6) *Me'akoi*, „offeren”; *boe'akoi* = *omboe'akoi*, „heer van het offeren”.

7) Ook bij de Mekonggaers is het slechts vooroordeel, dat men geen rijst op alang-alang-velden mag planten.

8) De vertaling van deze woorden is: Steen, *rondi*, *bea*, zweer; zuigt zijn bloed, daarna is er koorts; ik ben begonnen, gij komt naar buiten; daarna is 't voorbij.

9) De To Laki verstaat de kunst van het foeja-kloppen wel. De klopsteen zoekt men in de rivieren. Foeja werd vroeger algemeen gedragen, en ook voor bedekking gedurende den slaap gebruikt. Al is het gebruik nu afgenomen, deze stof wordt toch nog veel gedragen, vooral in het Noorden des lands. Soms zijn de baadjes van foeja zeer fraai bewerkt.

10) Tweemaal heb ik in het Maronenland (Roembia en Polea) eene reis gemaakt (in 1916 en in 1921). Ettelijke malen zag ik den reidans uitvoeren, maar nooit heb ik de bedoelde grasrokjes zien dragen. De mannen hebben bij zoo'n gelegenheid hun beste katoenen kleeding aan en de vrouwen dragen de sarong en het zwaluwstaart-jakje (*taïngkombo*). Zie verder: Orgaan der Ned. Zend. Ver. van Juni 1921, bl. 81 en 82.

11) Tusschen de zangen bestaat wel onderscheid. Het *ho'ina* bijvoorbeeld is veel levendiger en minder eentonig dan de overige zangen. Het *owe-owe* is meer neuriënd.

12) Bij maansverduistering (*tokoero*) roepen de menschen: *jamoe koemai o woëla Naga!* „Ge moogt de maan niet opeten Naga!” Men slaat dan op allerlei voorwerpen, en maakt veel geraas. Naga, bij andere volken een watergeest, is hier een luchtgeest. De mythe der Bataks, dat de zon hare kinderen opeet, kennen de To Laki met eene kleine wijziging ook. Laoe, de luchtgeest der Bataks, noemt men hier Lahoe.

13) De *boe'akoi* Kotoeano is nu vermoedelijk 80 jaar of ouder. Bedoeld is de uitbarsting van de Tambora op Soembawa in 1815. De geschiedenis speelt ook niet op Kolaka maar *i asaki ndahi*, „aan de overzijde der zee”, d. i. Soembawa. Het verhaal is hier door de Boegineezen uitgedacht. De *boe'akoi* heeft het bij overlevering.

14) De hanengevechten zijn nu verboden.

15) Het blaasroer, *o woeho*, wordt nog veel gebruikt.